

evenmin zouden wij een tuinder die groente of een veehouder die melk clandestien verkocht, zulks met een matige toeslag, als een 'zwarthandelaar' willen aanduiden. De eigenlijke 'zwarthandelaar' leefde in de sfeer van de zwarte groothandel: hij kocht bijvoorbeeld in het groot overtollige bonnen en bonkaarten in, verkocht die met winst aan particulieren, vormde uit zijn winsten een flink kapitaal, kocht met dat kapitaal bij minder bonafide bedrijven partijen goederen in en trachtte die partijen weer met winst van de hand te doen. Hoewel hij zich toch steeds op die ene zwarte markt bewoog, was de echte zwarthandelaar een man die, zou men kunnen zeggen, bij uitstek van alle markten thuis was.

Wij willen eerst de zwarte kleinhandel nader bezien. Dat zijn oorsprong in de vorm van een aanbod van overtollige bonnen gedeeltelijk in de sfeer van de consumenten lag, hebben wij al uiteengezet. Intussen: ook voor de producenten van levensmiddelen en voor de kleinhandelaren daarin was de verleiding groot om tot clandestiene verkoop tegen zwarte prijzen over te gaan.

Wat de boeren betreft, was het wel zo dat hun bedrijven tijdens de bezetting goed renderden, maar velen hunner zagen daar niet meer in dan een herstel van onrecht dat zij vele jaren lang hadden moeten ondergaan. Trouwens, voor de veehouders bleef het zeer de vraag of zelfs de verbeterde opbrengsten hen in staat zouden stellen, na de oorlog hun geslonken vee-stapel weer op het oude peil te brengen. Het achterhouden van melk begon, schijnt het, op grote schaal eerst in '42. Die melk werd voor een deel gebruikt om er kalveren en varkens mee te voeren die men clandestien hield, voor een deel werd zij als melk of als boter zwart verkocht. De *Sicherheidsdienst* constateerde in de zomer van '42 dat in de eerste vijf maanden van dat jaar bij vijf willekeurige zuivelfabrieken in Noord-Brabant de helft minder melk afgeleverd was dan in de eerste vijf maanden van '41. In mei '43 schatte Hirschfelds perschef dat 2% van de boterproductie in de zwarte handel terecht kwam – stellig was het werkelijke percentage aanzienlijk hoger. 'De zwendel en de steeds groeiende kwaadaardigheid vooral onder de bevolking van het platteland met het nog steeds stijgende egoïsme is', aldus die perschef, 'zo groot dat daartegen eigenlijk geen kruid gewassen is'; wilde men die zwendel effectief beteugelen, dan moest men, meende hij, 'achter elke boer een controleur zetten.'¹ In Olst werd na de oorlog geschat dat de boeren in alle bezettingsjaren tezamen 25-30% van de melk achterhouden hadden. De CCCD stond er vrij machteloos tegenover: 'Wanneer de controle dacht dat een veeboer te weinig melk afleverde, en op de uitkijk

¹ Verslag persconferentie, 10 mei 1943, p. 4 (DVK, 51).